

Laiko patirties melancholijoje analizė remiantis Husserlio fenomenologiniais tyrinėjimais

Vijolė Valinskaitė

Vilniaus universiteto
Filosofijos institutas
E. paštas vijole.valinskaite@fsf.vu.lt

Santrauka. Šiame straipsnyje yra nagrinėjamos melancholija diagnozuotų subjektų laiko patirties (fiksotos išraiškose „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“, „aš negaliu matyti ateities“) galimybės sąlygos. Melancholinės laiko patirtys ir jų sąlygos pastaruoju metu pasirodžiusiuose fenomenologiniuose melancholijos tyrimuose yra analizuojamos pabrėžiant jų sąsają su sutrikimu, pasireiškiančiu afektiniame lygmenyje, tačiau ne visada yra aišku, kaip laiko patirties sutrikimas gali būti struktūriškai susijęs su afektiniu sutrikimu. Taigi straipsnyje dėmesys yra sutelkiamas į laikinių sintezių ir afektinio lygmens sąsają Husserlio fenomenologijoje. Remiantis šia analize yra aiškinama, kokį vaidmenį afektyvumas atlieka konstituojant normalią kasdienio pasaulio ir ypač laiko patirtį, bei parodoma, kaip laiko patirties sutrikimo galimybė jau glūdi žemiausiam patirties konstitucijos lygmenyje.

Pagrindiniai žodžiai: melancholija, Husserlis, laiko patirtis, impresinė sfera, afektyvumas

Analyses of Time Experience in Melancholia on the Ground of Husserl's Phenomenological Investigations

Abstract. This paper examines under which conditions melancholic experiences of time (“Time has stopped, nothing happens”, “I cannot see the future”) are possible. In recent phenomenological research on melancholia, melancholic time experiences are analyzed as disturbances in affectivity. However, it is not always clear how the disturbance of time experience might be structurally interrelated with the disturbance in affectivity. This paper focuses on the interrelatedness of temporal synthesis and affectivity in Husserl's phenomenology. Husserl's analyses will be used to explain what role affectivity plays in the constitution of the normal daily world experience, and in particular the time experience. Further, it will be shown how a possibility of the disturbance in time experience is already rooted in the most basic layer of constitution.

Keywords: melancholia, Husserl, experience of time, impressional field, affectivity

Received: 03/10/2019. Accepted: 28/11/2019

Copyright © Vijolė Valinskaitė, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Fenomenologijoje laiko sąmonės analizė užima išskirtinę vietą; tarp daugybės priešasčių ir ta, kad jos struktūrų atskleidimas leidžia paaiškinti, kaip yra įmanomas patirties rišlumas, o kartu ir subjekto tapatumas, be kurių nebūtų įmanoma gyvenamo pasaulio su visomis jam priklausančiomis praktikomis ir vertybėmis konstitucija. Taigi nenuostabu, kad laiko sąmonės analizė yra plačiai taikoma fenomenologinėje psichopatologijoje aprašant melancholijos fenomeną¹, žymintį nenormalių² kasdienio pasaulio ir savęs paties patirčių kompleksą. Vokiečių psichopatologas Ludwigas Binswangeris (1994: 355) analizuodamas melancholijos fenomeną pabrėžia, kad siekiant suprasti melancholiko pasaulį (kaip patirčių visumą) reikia nagrinėti tą pasaulį konstituojančias struktūras. Viena iš esminių normalios pasaulio patirties konstitucijos sąlygų yra rišlus to pasaulio patyrimas, kuris yra generuojamas laikinėse sąmonės sintezėse. Siekiant suprasti nenormalią melancholija diagnozuoto subjekto pasaulio patirtį yra atsižvelgiama į konstitutyvius patirties elementus, t. y. laikines sąmonės sintezes, ir nurodoma, kokiems esminiams trūkumams esant taip patiriamas pasaulis gali būti konstitutuotas.

Analizuojant melancholijos fenomeną vienas iš dažniausiai aptariamų nuokrypių nuo normalios pasaulio patirties yra fiksuojamas laiko patyrimas³. Ši nuokrypi nurodo tokios melancholija diagnozuotų subjektų ištara kaip „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“, „aš negaliu matyti ateities“⁴. Atsižvelgiant į laiko patirties pakitimą, klausimas, ar patirties rišlumą lemiančios laikinės sintezės taip pat yra sutrikdytos, būtų pagrįstas. Visgi šiuolaikinėse melancholijos fenomeno analizėse struktūriniai pakitimai laikinėse sintezėse nėra nurodomi⁵; pakitimai patiriant laiką yra aiškinami vienaip ar kitaip atsižvelgiant į

¹ Melancholijos termino atitikmuo plačiausia reikšme yra depresijos terminas. Visgi šių terminų nereikėtų tapatinti: pavyzdžiui, DSM-4 (Diagnostiniame ir statistiniame psichinių sutrikimų vadove) melancholija yra apibrėžiama tiksliai kaip depresijos potipis, nurodant tam tikrą simptomatiką, nebūtinai būdingą depresijai. Verta pažymėti, kad melancholijai, pavyzdžiui, yra būdingas judėjimo sulėtėjimas ir / ar perdėtas kaltės jausmas. Fenomenologinėje psichopatologijoje šie simptomai yra traktuojami kaip pakitusios subjekto patirties su savimi pačiu ir pasauliu nuorodos, todėl yra analizuojamos esminės kūniškumo, intersubjektyvumo, laikiškumo plotmės, siekiant nurodyti, koks pakitimas šiuose plotmėse galėtų paaiškinti esamą simptomatiką.

² Nenormalia patirtimi yra vadinama tai, kas yra priešinga normaliai patirčiai. Straipsnio apimtis neleidžia aptarti, ką nurodo normalumo samprata bei ką reiškia normali patirtis. Visgi yra svarbu pabrėžti, kad fenomenologijoje normalumas ir normali patirtis nėra savaime suprantamas dalykas; patirtis yra laikoma normalia, kai ji atitinka rišlumo ir optimalumo kriterijus. Pavyzdžiui, Wehrle (2018: 67) teigia, kad depresinės patirtys yra nuokrypis nuo normalios patirties, nes šios patirtys nėra optimalios. Taigi nedetalizuojant straipsnyje melancholinės patirtys yra žymimos kaip nenormalios.

³ Pakitimus laiko patirtyje analizuoja Strausas (1947), Fuchsas (2001; 2013), Ratcliffe'as (2012; 2015).

⁴ Šiuos pavyzdžius galima rasti Strauso (1947), Wylie'io (2005), Stanghellini'io ir kt. (2017), Ratcliffe'o (2012; 2015) darbuose. Minėti pavyzdžiai atspindi tiksliai porą laiko patirčių, būdingų melancholijai. Jos yra pasirinktos atsižvelgiant į tai, kad būtent jų konstitucijos analizė akivaizdžiai atskleidžia, kaip pakitimai laiko patirtyje yra nulemti sutrikimo, pasireiškiančio afektiniame lygmenyje. Nors straipsnyje yra nagrinėjami tiksliai minėti pavyzdžiai, visgi verta paminėti dar vieną melancholijai būdingą laiko patirtį, kai ateitis yra numatoma kaip jau įvykusi. Ją, pavyzdžiui, aptaria Binswangeris (1994) savo veikalė *Melancholija ir manija*.

⁵ Pavyzdžiui, Binswangeris (1994) teigia, kad melancholija nurodo sutrikimą, pasireiškiantį struktūriniame lygmenyje, t. y. *retencijos–pirminės impresijos–protencijos* struktūroje: retencija yra inkorporuota į protenciją. Binswangerio manymu, toks struktūrinis pakitimas paaiškina melancholijai būdingą ateities kaip jau įvykusios numatymą. Fuchsas (2013) kritikuoja šią Binswangerio interpretaciją, pabrėždamas, kad ją nulėmė retencijos, pirminės impresijos ir protencijos sutapatinimas su praeitimi, dabartimi ir ateitimi.

sutrikimą, pasireiškiantį afektiniame lygmenyje. Pavyzdžiui, Thomas Fuchsas pakitimus patiriant laiką analizuoja juos susiedamas su konatyvios varos (orig. *conative drive*) dingimu⁶; Matthew Ratcliffe'as teigia tą patį, tiktai nurodydamas praktinio reikšmingumo (orig. *practical significance*) dingimą iš patirties. Nors Fuchso ir Ratcliffe'o vartojamų sąvokų turiniai nesutampa, jos abi yra suformuotos atsižvelgiant į Husserlio *Pasyvios sintezės analizėse* pateiktą afektyvumo, afekto sampratą.

Šiame straipsnyje remiantis Fuchso ir Ratcliffe'o tyrimais melancholija diagnozuotų subjektų laiko patirtys yra interpretuojamos kaip nulemtos sutrikimo, pasireiškiančio afektiniame lygmenyje. Afektų veikimo sumažėjimo teigimas nėra atsitiktinis melancholijos kontekste. Emocinės stagnacijos būseną, fiksuojama tokioje diagnozuotų subjektų ištaroje kaip „jaučiu, kad nieko nejaučiu“, yra viena iš esminių melancholijos patirčių⁷. Kita vertus, presuponavimas, kad afekto poveikio sumažėjimas turi įtakos laiko patirčiai, nėra savaime suprantamas, todėl detalus patyrimo struktūrų tyrimas yra reikalingas, pradedant nuo klausimo, ar afektyvumas turi įtakos laiko patirčiai ir jei taip – kokios įtakos. Straipsnyje atsižvelgiant pirmiausia į Husserlio *Vidinės laiko sąmonės fenomenologijos paskaitose* ir *Pasyvios sintezės analizėse* pateiktas patyrimo struktūrų analizės yra aptariamoms laikinės sintezės, jų struktūriniai elementai bei atskleidžiama jų sąsaja su afektyvumu, nurodant, kokią reikšmę afektinis lygmuo turi normalios pasaulio, o kartu ir laiko patirties konstitucijai. Tai aptarus yra svarstoma, kaip būtų paveikta ši patirtis, jei afektinis lygmuo būtų pašalintas iš patyrimo arba jei afektų veikimas būtų smarkiai sumažėjęs. Atsakant į šį klausimą yra atsižvelgiama į melancholija diagnozuotų subjektų laiko patirtis, fiksuotas ištarose „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“, „aš negaliu matyti ateities“. Fenomenologiniuose tyrimuose atsigręžimas į patirtį yra būtinas; tiktai atsižvelgiant į patirtį yra svarstoma, kokios struktūros ar kokie pakitimai struktūrose galėtų paaiškinti būtent tokios patirties konstituciją. Taigi klausime, ar afektų poveikio sumažėjimas turi įtakos laiko patirčiai, kartu yra implikuotas ir klausimas, ar poveikio sumažėjimas ar net išnykimas galėtų ir jei taip, kaip galėtų lemti minėtas laiko patirtis.

Melancholija diagnozuotų subjektų laiko patyrimų analizė Husserlio fenomenologinių tyrinėjimų kontekste, atskleidžiant, kaip laikinės sintezės ir jų struktūriniai elementai yra susiję su afektiniu lygmeniu, leidžia pagilinti Fuchso ir Ratcliffe'o tvirtinimą, kad melancholiko laiko patirtys yra nulemtos konatyvios varos (Fuchsas) ar praktinio reikšmingumo (Ratcliffe'as) dingimo iš patirties.

⁶ Nepaisant to, kad Anglų–lietuvių kalbų psichologijos žodyne (sudarytojai: Albinas Bagdonas, Eglė Rimkutė) žodžiai *conative* ir *conation* yra verčiami kaip *valinis*, *valingas* ir *valia*, straipsnyje jie yra paliekami originalo kalba tiesiog pridėdant lietuvišką galūnę. Žodis *konacija* yra kilęs iš lotyniško žodžio *conatus*, reiškiančio siekimą, pastangą. Konacija dažnai yra apibūdinama supriešinant ją su kognityviniu sąmonės aspektu, bet pabrėžiant, kad ji yra glaudžiai susijusi su afektyvumu. Fuchsas vartoja konacijos terminą, pabrėždamas būtent jos sąsają su afektiniu lygmeniu.

⁷ Pavyzdžiui, DSM-5 (Diagnostiniame ir statistiniame psichinių sutrikimų vadove) yra teigiama, kad depresija – nuotaikos sutrikimas. Nors nuotaikos samprata gali būti filosofinių diskusijų objektu, ji vienaip ar kitaip nurodo į emociją. Taigi depresija (ir melancholija) pirmiausia yra apibrėžiama kaip emocinis sutrikimas.

Laikinių sintezių ir afektinio lygmens sąsajos įtaka konstituojant normalią laiko patirtį

Melancholija diagnozuotų subjektų laiko patirtys iš normalios pasaulio patirties perspektyvos yra sunkiai suprantamos⁸. Tai galima paaiškinti, jei yra atsižvelgiama į normalios ir nenormalios patirties konstitucijos skirtumus. Pritaikant Binswangerio pateiktą ištaros „lyg būčiau nukritęs nuo debesų“ interpretaciją ištaroms „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“ ir „aš negaliu matyti ateities“, reikia pabrėžti, kad šios ištaros fiksuoja tam tikrą ontologinę būseną, kurią nulemia pakitusios patirties konstitucijos sąlygos⁹.

Siekiant išskleisti, kokią reikšmę turi šios ištaros, bei paaiškinti, kaip tokia nenormali laiko patirtis yra konstituojama, pirmiausia, atsižvelgiant į Fuchso daromą skirtį tarp dviejų laiko patirties lygmenų – implicitiško ikireflektyvaus ir eksplicitiško reflektivaus, yra analizuojama, kaip yra konstituojama normali laiko patirtis, t. y. analizuojami esminiai patirties konstitucijos elementai, be kurių kasdienis pasaulis su praeities ir ateities horizontais negalėtų būti duotas.

Remdamasis fenomenologiniais tyrimais, Fuchsas išskiria du subjektyvaus laiko patirties lygmenis: minėtus implicitinį ir eksplicitinį lygmenis. Implicitiniame lygmenyje laikas yra patiriamas ikireflektyviai, t. y. laikas, laiko „tėkmė“ neatkreipia, pavyzdžiui, įsitraukusio į veiklą subjekto dėmesio. Šiame lygmenyje laiko ir atliekamo veiksmo patirtis sutampa, todėl ir laiko patyrimas čia negali tapti problema. Probleminis laiko patyrimas yra įmanomas tiktai eksplicitiniame lygmenyje, kuriame praeities (jau nebe) ir ateities (dar ne) sampratos subjektui tampa reikšmingos. Šiame lygmenyje pats laikas, laiko „tėkmė“ yra dėmesio objektas. Dažniausiai perėjimas iš implicitinio į eksplicitų patyrimo lygmenį yra nulemiamas kažkokio netikėto įvyko, pertraukiančio nereflektuotą subjekto įsitraukimą į veiklą. Diapazonas, apibrėžiantis tokį įvykį, yra labai platus – nuo sirenos signalo iki artimo žmogaus netekties (Fuchs 2013: 79–80).

Fuchsas (2013: 77–78) nurodo dvi sąlygas, be kurių implicitinis laiko patyrimas nebūtų įmanomas:

Pirma sąlyga yra bazinis sąmonės kontinuumas, kurį Husserlis analizuoja kaip „vidinės laiko sąmonės“ konstitutyvią arba transcendentalinę sintezę. <...> Antras reikalavimas implicitiniam laikiškumui yra bazinis „energetinis“ psichinio gyvenimo momentas, kuris gali būti išreikštas tokiomis sąvokomis kaip vara, siekimas, potraukis ar afektas, kurį priešingai nei labiau „kognityvinė“ protacinė-retencinė struktūra, aš norėčiau pavadinti afektiniu-konatyviu momentu (orig. *affective-conative momentum*), arba trumpai, konacija (orig. I).

Neperžengiant Fuchso interpretacijos, reikia pabrėžti, kad šios sąlygos yra būtinos ne tiktai implicitiniam laiko patyrimui, bet laiko patyrimui apskritai. Implicitinis laiko patyrimas pagrindžia eksplicitinį laiko patyrimą, todėl ką tik minėtos sąlygos galioja ir

⁸ Vienas iš skiriamųjų melancholijos bruožų yra izoliacijos nuo aplinkinio pasaulio patyrimas; taigi nesama ir bendro žodyno, kuris padėtų perteikti savo patirtį kitiems. Ratcliffe'as (2015: 40) nurodo, kad patys melancholija diagnozuoti subjektai dažnai pažymi, kad net metaforomis yra sudėtinga išreikšti, ką jie patiria.

⁹ Minėtą interpretaciją Binswangeris pateikia savo veikle *Sapnas ir egzistencija* (1984-5).

pastarajam. Fuchsas (2013: 79) pabrėžia, kad „šie du laikiškumo momentai yra glaudžiai susiję ir gali būti atskirti tiksliai konceptualiai; fundamentali laikiškumo struktūra yra neatskiriama nuo savo motyvacinės ar konatyvios plotmės (orig. *conative dimention*)“⁴. Atsižvelgiant į šią Fuchso pastabą yra klaustina, pirma, kaip minėti du laikiškumo momentai yra tarpusavyje susiję ir, antra, kaip jie lemia laiko apskritai patirties konstituciją? Atsakymas į šiuos klausimus yra ypač svarbus siekiant suprasti, kokią reikšmę turi tokie melancholija diagnozuotų subjektų pasakymai kaip „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“, „aš negaliu matyti ateities“, bei norint paaiškinti, kaip šiomis ištaromis fiksuojamos patirtys gali būti konstitutuotos.

Prieš pradėdant ką tik minėtų laikiškumo momentų sąsajos analizę, reikia išskleisti paties laikiškumo sampratą, t. y. kaip laikiškumas yra duotas ir į kokius struktūrinius elementus laikiškumo sąvoka nurodo. Jau buvo nurodyta, kad implicitiniame laiko patirties lygmenyje pats laikas yra „patiriamas“ per veiklą. Šiame kontekste žodis „patirtis“ yra imamas į kabutes, nes laikas nėra patirties objektas. Implicitiniame lygmenyje patyrimo objektas yra kažkas kitas, bet nepaisant to, kas jis yra, jo patyrimas visada yra rišlus. Tokia objekto duotis negalėtų būti paaiškinama, jei nebūtų daroma prielaida, kad patys sąmonės aktai yra laikiniai. Taigi laikiškumas pirmiausia nurodo sąmonės aktų laikiškumą, žymimą retencijos, pirminės impresijos ir protencijos terminais.

Pateikdamas suvokimo objekto analizę, Husserlis kartu nurodo, ką žymi ir kokią funkciją suvokiant atlieka retencija, pirminė impresija ir protencija. Pirminė impresija yra žymimas sąmonės akto momentas, kurio koreliatas yra aktualus (dabartinis) suvokiamo objekto momentas. Retencija yra žymimas užlaikytas objekto momentas, o protencija – numatomas momentas. Pasitelkus girdimų ir klausomų garsų pavyzdį, kuriuos suvokiame kaip melodiją, galima atskleisti, kokią funkciją suvokiant objektą atlieka retencija ir protencija. Melodiją sudaro vienas po kito einantys garsai, t. y. vienu laiko momentu yra aktualiai duotas tiksliai vienas garsas. Nepaisant to melodija nėra girdima kaip padrikų garsų seka, bet kaip rišli visuma. Tokią melodijos duotį galima paaiškinti atsižvelgus į tai, kad aktualiai skambantis garsas visada yra duotas kartu su prieš tai ėjusi ir po to eisiančiu garsu. Prieš tai ėjęs garsas yra užlaikytas retencijoje, o dar eisiantis numatomas protencijoje. Svarbu pabrėžti, kad suvokiamo objekto turinys yra užlaikomas retencijoje ir numatomas protencijoje su modusu „jau nebe“ ir „dar ne“. Taigi per kartu su aktualiai skambančiu turiniu suvokiamus retencinius ir protencinius turinius dabartyje yra duota prieiga prie praeities ir ateities, be kurios nebūtų įmanomas joks rišlus patyrimas. Juk jau pats žodžių junginys „rišlus patyrimas“ implikuoja trūkio patyrimo nebuvimą, kuris būtų neįmanomas nedarant prielaidos, kad tai, kas yra praėję, ir tai, kas dar turi ateiti, yra duota kartu su tuo, kas yra patiriama aktualiai.

Nors praeities ir ateities duotis dabartyje yra būtina rišlaus patyrimo sąlyga, tačiau ji nėra vienintelė. Rišlus patyrimas nebūtų įmanomas, jeigu patiriantis objektą subjektas kiekvienu objekto patyrimo momentu nesuvoktų, kad jis yra besikeičiančio patyrimo subjektas, t. y. kad jam priklauso patyrimo turiniai. Šis suvokimas yra duotas implicitiškai. Husserlis nurodo, kad retencija užlaikydama praėjusius suvokiamo objekto turinius kaip „jau nebe“ taip pat užlaiko ir tuos turinius sugriebusius aktus. Taigi kiekvienu patyrimo

momentu subjektas ne tik suvokia praėjusius suvokimo turinius kaip praėjusius, bet taip pat ir pats save kaip praėjusį tų suvokimų subjektą. Nicolas de Warrenas (2009: 197) pažymi, kad „nors Husserlis niekada tiesiogiai nesako nieko apie sąmonės savimanifestaciją kartu su protencinės sąmonės išilginiu intencionalumu (orig. *lengthwise intentionality*), jis aiškiai turi omenyje mano paties sąmonės protenciją, o kartu su ja ir mano paties ikireflektyvią sąmonę kaip „numatančią“ mane patį ateityje“. Taigi dėl retencinės ir protencinės sąmonių subjekto saviduotis dabartyje peržengia dabarties lauko ribas. Subjektas sau yra duotas dabartyje kaip buvęs ir kaip būsimas. Nors šis suvokimas visų pirma yra implicitinis, t. y. nereflektuotai lydintis bet kokią patyrimą, jis visada gali tapti subjekto refleksijos objektu.

Jei subjekto saviduotis kaip jau buvusio ir dar būsimio yra svarstoma kontekste, kuriame tokia saviduotis yra paties subjekto refleksijos objektas, nebeužtenka pabrėžti, kokią funkciją suvokiant atlieka retencija ir protencija. Šiame kontekste yra svarbi suvokimo turinio genezė, kurios aptarimas reikalauja paliesti retencijos ir protencijos tarpusavio santykio klausimą, t. y. ar retenciniai turiniai turi įtakos protenciniams turiniams ir atvirkščiai? Prieš pateikiant atsakymą į šį klausimą, galima atlikti trumpą mintinį eksperimentą ir įsivaizduoti, koks būtų suvokiantis subjektas, jei retencinė ir protencinė sąmonės neturėtų įtakos viena kitai. Įsivaizduojant šią situaciją yra svarbu atsižvelgti į tai, ką Husserlis (1991: 106) teigia apie pirminę impresiją: „pirminė impresija yra absoliuti šios produkcijos pradžia, pirmas šaltinis, iš kurio visa kita nuolat yra produkuojama, tačiau ji pati nėra produkuota: ji nepasirodo kaip produkuota, bet per *genesis spontanea*; ji yra pirminė generacija. Ji nekyla iš nieko (ji neturi sėklų); ji yra pirminis kūrimas.“ Jei priėmus Husserlio pateiktą pirminės impresijos apibrėžimą būtų daroma prielaida, kad retencinė ir protencinė sąmonės viena kitos neveikia, nesunku įsivaizduoti, kad suvokiantis subjektas, pirma, nuolat turėtų susidurti su naujais, dar nepažįstamais suvokimo turiniais ir, antra, būtų ištiktas nuostabos. Nepaisant to, kad naujumo patyrimas ir nuostabos išgyvenimas nėra vienas ir tas pats dalykas, šiame kontekste jie yra svarstomi kartu, t. y. nuostabos išgyvenimas yra traktuojamas kaip lydintis naujumo patirtį. Atsižvelgiant į tai verta klausti, kodėl kiekvienas impresinis patyrimas nėra lydimas nuostabos? Juk pirminė impresija kaip produkcijos pradžia nurodo naujumo patirties galimybę. Subjekto nesistebėjimas kiekvienu patirties turiniu presupponuoja, kad retencinė sąmonė veikia protencinę sąmonę. Buvusių patirčių turiniai yra ne tik kaupiami, bet ir projektuojami į ateitį, todėl impresinis turinys gali būti numatytas protencinėje sąmonėje. De Warrenas (2009: 199) pažymi, kad „šitame fenomenologiniame kontekste Husserlis siekia apibūdinti, kaip retencinė sąmonė yra išstumiami iš savęs į priekį kaip protencija, taip pat kaip ir protencinė sąmonė atgal į savo pasirodymą retencijoje“. Retencinės ir protencinės sąmonių įtaka viena kitai paaiškina, kodėl nuolat besikeičianti impresinė sąmonė nėra lydima nuostabos. Patyrimas niekada nėra „švarus“: jis yra formuojamas prieš tai buvusių patyrimų, kurie, nors ir paradoksaliai skambėtų, yra veikiami dar būsimų.

Atkreipus dėmesį į retencinės ir protencinės sąmonių sąveiką, reikia nurodyti dar vieną impresinės sąmonės kaip produkcijos pradžios reikšmę: „produkcijos pradžia“ taip pat žymi retencinės ir protencinės sąmonių pažadinimo galimybę. Būtent šiame kontekste ima ryškėti *retencijos–pirminės impresijos–protencijos* struktūros ir afektinio lygmens sąsaja. Juk retencinės ir protencinės sąmonių žadinimo funkcijos priskyrimas impresinei

sąmonei nebūtų įmanomas, jei iš anksto nebūtų presuponuojamas impresijos ir afekto sąryšis. Prieš nurodant, kaip impresija yra susijusi su afektu, reikia glaustai aptarti pačią afekto sampratą.

Afekto samprata pasirodo genetinės fenomenologijos kontekste. Ji kartu su asociacijos samprata yra vartojama paaiškinti, kaip formuojasi tam tikri patirties vienetai, duoti subjektui pasyviai, be aktyvių sintezių dalyvavimo. Afektinis lygmuo nurodo žemiausią patirties sluoksnį. *Pasyvios sintezės analizėse* Husserlis apibrėžia afektą, išskirdamas du polius: objekto, kuris veikia ego, ir ego, veikiamą objekto. Afektas žymi „tam tikrą trauką, kuria duotas sąmonei objektas veikia ego <...> trauką, kuri yra atpalaiduojama, kai ego dėmesingai atsigręžia į jį“ (Husserl 2001: 196). Atskirdamas objekto ir ego polius, Husserlis pažymi, kad net jei objekto polius yra aktyvus, ego nebūtinai bus paveiktas; vieni turiniai veikia ego labiau nei kiti. Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad Husserlis aptaria afekto sampratą, nagrinėdamas su asociacijos samprata susijusią problematiką. Nurodant asociacijos sintezę yra paaiškinama, pirma, kodėl vieni turiniai veikia ego, o kiti neveikia, antra, kodėl tiksliai tam tikri turiniai yra numatomi protencinėje sąmonėje. Pačioje asociacijos sampratoje yra implikuota afekto samprata: nepresuponuojant afekto poveikio nebūtų paaiškinama, kaip prasideda turinių selekcija.

Pasyvios sintezės analizėse Husserlis (2001: 217) pabrėžia, kad „pirminis visų afektų šaltinis glūdi ir gali glūdėti tiksliai pirminėje impresijoje ir jos pačios didesniame ar mažesniame afektyvume. Afektyvaus pažadinimo gijos, arba dar kartą, afektyvumo skleidimosi gijos prasideda nuo ten.“ Teiginyje, kad afektyvumo šaknys glūdi pirminėje impresijoje, yra implikuota, kad pastaroji generuoja pažadinimo procesą. Net jei impresiniai turiniai yra nulemti retencinės ir protencinės sąmonių sąveikos, impresinė sfera bet koku atveju yra išeities taškas prikeliant praėjusius ir numatant dar būsimus turinius. Afektinis pažadinimas prasideda impresinėje sąmonėje, kai per asociatyvius ryšius yra prikeliami buvę suvokimo turiniai arba numatomi ateisiantys. Nei praėjusių turinių prikėlimas, nei ateisiančių numatymas nebūtų įmanomas, jei nebūtų presuponuojama afekto ir pirminės impresijos sąsaja.

Žinant, kokia yra pirminės impresijos ir afekto sąsaja, galima numanyti, koks yra *retencijos–pirminės impresijos–protencijos* struktūros ir afektinio lygmens santykis. Visgi prieš tai eksplikuojant yra pravartu atkreipti dėmesį į dar vieną Husserlio (2001: 174) pastabą apie *retencijos–pirminės impresijos–protencijos* struktūrą: „kas duoda vienumą tam tikram objektui turinio atžvilgiu, kas lemia skirtumus tarp jų turinio atžvilgiu <...>, kas lemia pasidalijimą ir santykį tarp dalių sąmonėje ir taip toliau – tiksliai laiko analizė negali mums pasakyti, nes būtent ji abstrahuojasi nuo turinio“. Retencija, pirminė impresija ir protencija pagrindžia patirties rišlumo galimybę tiksliai formaliai, o siekiant paaiškinti, kaip įmanoma rišli patirtis turinio atžvilgiu, yra remiamasi asociacijos samprata. Asociacijų grandine dabartiniai turiniai yra susiejami su praėjusiais ir dar ateisiančiais turiniais. Afektas pažadina asociatyvius ryšius juos eksplikuodamas dabartyje. Taigi laikinės struktūros sąsaja su afektyvumu pagrindžia praėjusių ir dar būsimų turinių duoties galimybę dabartyje.

Atsižvelgiant į tai bei prisiminus, kas buvo pasakyta apie implicitinę subjekto kaip buvusio ir dar būsimu saviduočių dabarties lauke, reikia pažymėti, kad kartu su pažadintais

turiniais yra duota galimybė tematizuoti ir šią implicitinę saviđuotį, t. y. sugriebti save tematiškai kaip praėjusį ir dar ateisiantį, bei verbališkai išreikšti tai kaip „aš praeityje“ ir „aš ateityje“. Be abejo, savęs paties kaip buvusio ir dar būsimo tematizacija bei to verbalinė išraiška yra produkuojama aktyviose sintezėse, tačiau yra svarbu nurodyti, kad ši galimybė negalėtų būti pagrįsta nepresuponavus laikinių sintezių ir afektinio lygmens sąryšio.

Pakitimai laiko patirtyje silpnėjant sąsajai tarp impresinės sferos ir afektinio lygmens

Prieš aptariant, ką reiškia melancholija diagnozuotų subjektų laiko patirtys, fiksuotos išraiškose „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“, „aš negaliu matyti ateities“, ir kaip įmanomos tokios patirtys, t. y. kokioms būtinoms sąlygoms esant jos gali būti konstitutos, pravartu dar kartą prisiminti, kas buvo pasakyta apie pirminės impresijos ir afekto sąsają, bei užduoti klausimą, ar yra įmanomas visapusiškas pirminės impresijos aprašymas nepresuponuojant jos sąryšio su afektyvumu. *Pasyvios sintezės analizėse* Husserlis (2001: 213) nurodo, kad „yra visai tikėtina, kad afektas jau atlieka esminį vaidmenį visų objektų konstitucijoje taip, kad be jo nebūtų jokių objektų iš viso, taip pat kaip ir dabarties, artikuliuotos objektais“. Atsižvelgiant į afektų vaidmenį konstituojant objektus, o kartu su jais ir dabarties lauką, yra abejotina, kad pirminė impresija galėtų būti apibrėžta nepresuponuojant jos ir afektinio lygmens sąsajos. Nepaisant to, kad afektinis lygmuo negali būti atskirtas nuo impresinės sferos, afektų veikimas dabarties lauke gali būti sumažėjęs. Jau buvo minėta, kad, apibrėždamas afektą, Husserlis (2001: 215) išskiria objekto ir ego polius bei teigia, kad, „žvelgiant iš universalios perspektyvos, yra pastebima, kad kiekvienoje gyvojoje dabartyje yra tam tikras reljefo iškilimas, reljefo pastebimumas ir reljefas, kuris gali patraukti mano dėmesį“. Net jei objekto polius yra aktyvus, tai nereiškia, kad ego būtinai yra jo veikiamas. Atsižvelgiant į straipsnio apimtį bei tikslą, sąlygos, kurioms esant ego galėtų būti mažiau veikiamas afektų, nėra aptariamos; yra apsiribojama tvirtinimu, kad ego gali būti mažiau veikiamas, ir klausiamo, kokią įtaką tai turi laiko patyrimui.

Norint atsakyti į šį klausimą, pirmiausia, reikia nurodyti, kokių funkcijų netenka pirminė impresija, kai jos sąryšis su afektiniu lygmeniu silpnėja. Jau buvo minėta, kad pirminės impresijos kaip produkcijos pradžios apibrėžimas nurodo kelis dalykus: visų pirma, impresija yra prezentacinė sąmonė, t. y. impresijoje objektas yra duotas aktualiai, vadinasi, tiktai impresija gali pateikti tai, kas yra nauja (dar nepažįstama); antra, būtent impresinėje sferoje veikiant afektams prasideda asociatyvus buvusių turinių pažadinimas ir dar būsimų numatymas. Sumažėjęs afektų poveikis nepaveikia impresijos kaip prezentacinės sąmonės funkcijos. Nepaisant to, galimybė įgyti naujumo patirtį, lydimą nuostabos, yra sumažėjusi arba iš viso dingusi. Sumažėjęs afektų poveikis pirmiausia žymi ego dėmesingumo sumažėjimą, t. y. temos, arba kitaip – pirmojo plano netektį daugumai objektų nepasiekiant dėmesio akiračio¹⁰. Temos netektį taip pat nurodo sumažėjusi aso-

¹⁰ Husserlis (2001: 215) pažymi, kad kiekvienoje gyvenamoje dabartyje yra tam tikras pastebimas reljefas, kuris gali patraukti ego dėmesį, bei pabrėžia, kad tai, į ką ego atkreipia dėmesį, yra vadinama pirmu planu.

ciatyvaus praėjusių turinių pažadinimo bei dar būsimų numatymo galimybė. Husserlis (2001: 223) nurodo, kad pažadinimas turi to, kas yra implicitiška, virtimo vėl tuo, kas yra eksplicitiška, reikšmę. Taigi sumažėjus afektų veikimui impresinėje sferoje praėjusių ir dar galimai ateisiančių turinių eksplikavimas, arba kitaip – jų pavertimas tema dabarties lauke irgi yra sumažėjęs arba netgi dingęs.

Atsižvelgiant į nagrinėjamą problematiką taip pat yra būtina plačiau aptarti protencijos sampratą; be jos nebūtų įmanoma visapusiškai suprasti jau minėtų impresijos funkcijų bei rezultato silpnėjant impresijos ir afekto sąsajai. Husserlis (1991: 55) nurodo, kad protencija, priklausanti objekto suvokimui, yra neapibrėžta turinio atžvilgiu ir palikta atvira galimybei, kad suvokimo turiniai gali pasirodyti kitaip, nei yra numatoma. Būtent protencijos struktūrinis sujungimas su pirmine impresija paaiškina, kaip yra įmanoma naujumo patirtis, lydima nuostabos, dažniausiai išstinkančios tam, kas buvo numatyta, pasirodžius visai kitaip. Visgi, atsižvelgiant į kasdienę patirtį, nesunku pastebėti, kad nuostabos ištiktis nėra dažna. Taigi kyla klausimas, kas, kokie turiniai visgi yra numatomi protencijoje? Dieteris Lohmaras (2002: 160) išskiria du protencijoje numatomus turinių tipus, arba kitaip – dviejų tipų protencijas, atliekančias skirtingas funkcijas, kurias jis iliustruoja pateikdamas pavyzdį: „mes galime įsivaizduoti situaciją, kai laukiame savo mašinoje priešais šviesoforą degant raudonai šviesai, labai gerai žinodami, kad greitai užsidegs geltona šviesa. Nors šios rūšies protencijos yra nukreiptos į ateinančią hiletinę medžiagą, bet jos nėra priklausomos tikrai nuo jos ir nuo retencijos, greičiau, šis numatymas priklauso nuo mūsų patirties pasaulyje“¹¹. Pirmo tipo protencijoje numatomi turiniai priklauso nuo impresinių turinių ir yra numatomi kaip jų tąsa; antro tipo protencijoje numatomi turiniai taip pat priklauso ir nuo buvusios patirties. Pavyzdžiui, jei subjektas praeityje kelis kartus buvo paveiktas objekto A ir jei praeityje po objekto A pasirodydavo objektas B, dabarties lauke pasirodžius objektui A subjektas tikėtis išvysti ir objektą B. Remiantis antro tipo protencija galima pagrįsti, kodėl stovint priešais šviesoforą yra laukiama geltonos šviesos, o ne tikimasi, kad raudona šviesa degs ir toliau.

Grįžtant prie impresijos ir afektinio lygmens sąsajos silpnėjimo, reikia pabrėžti, kad tai neturi įtakos pirmo tipo protencinių turinių numatymui impresinėje sferoje. Pirmo tipo protencija pagrindžia „laukimą impresinėje dabartyje <...>, kuris yra konfigūracijų, egzistuojančių panašumo sintezėje, dalis. Kažkas panašaus atkuria kažką kitą, kas yra panašu, bet tai taip pat leidžia kažkam panašiam būti laukiamam koegzistavime ir sekoje“ (Husserl 2001: 235). Šis laukimas nėra eksplikuotas, priešingai, jis yra dabarties lauko konstitutyvi dalis, todėl silpnėjant afektinio lygmens sąsajai su impresine sfera jo formavimasis nėra paveikiamas. Antro tipo protencija pagrindžia laukimą, kurio formavimasis priklauso ne tik nuo impresinių turinių, bet taip pat ir nuo buvusios patirties, vadinasi, jis yra formuojamas asociatyvaus pažadinimo pagrindu. Būtent šio tipo laukimas impresinėje sferoje yra paveikiamas, silpnėjant jos ir afektinio lygmens sąsajai.

Atsižvelgiant į pakitimus impresinėje sferoje, yra klausama, ar tuo remiantis galėtų būti paaiškinta, ką reiškia melancholija diagnozuotų subjektų laiko patirtys, fiksuotos

¹¹ Lohmaras (2002) išskiria daugiau protencijos tipų, bet šiame kontekste reikalinga paminėti tikrai šiuos du tipus.

ištarose „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“, „aš negaliu matyti ateities“, bei kaip yra įmanoma tokių patirčių konstitucija? Ratcliffe'as (2012: 121), analizuodamas laiko patirties pakitimus melancholijoje, teigia:

Praktinio reikšmingumo praradimas taip pat yra tolygus smarkiam pasikeitimui laikinėje patirtyje. Be prasmės, kad dalykai gali kada nors būti reikšmingai kitokie, numatymas, dažniausia būdingas dabarčiai, yra dingęs. Taigi reikšmingų galimybių aktualizacijos patirtis, kuri charakterizuoja perėjimą iš ateities į dabartį ir į praeitį, irgi yra dingusi. Artima ir tolima ateitis siūlo tikrai „dar to paties“; negali būti nieko naujo.

Ratcliffe'o pateikta praktinio reikšmingumo (orig. *practical significance*) samprata yra Husserlio afekto sampratos praplatinimas¹². Nepaisant to, lieka neaišku, kaip dalykų matymas kaip praktiškai reikšmingų yra susijęs su ateities numatymu, t. y. kokios struktūros pagrindžia jų sąryšį, bei kodėl dingus praktiniam reikšmingumui yra nustojama numatyti ateitį kaip galinčią pasiūlyti kažką naujo. Siekiant pagilinti Ratcliffe'o interpretaciją, laiko patirtis, fiksuota išraiškoje „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“, yra analizuojama atsižvelgiant tikrai į pokyčius patirties konstitucijoje, kurie yra lemiami afektinio lygmens ir impresinės sferos sąsajos susilpnėjimo. Analizuojant šią laiko patirtį yra pravartu prisiminti darytą skirtį tarp pirmo ir antro tipo protencijų bei atkreipti dėmesį į tai, kad sumažėjus afektų poveikiui impresinėje sferoje yra paveikiami tikrai antro tipo protencijos pagrindu formuojami laukimai. Atsižvelgus į tai, galima prieiti prie išvados, kad tokiais sąlygomis vieninteliai impresinėje sferoje esantys laukimai bus pirmo protencijos tipo, t. y. priklausantys nuo impresinių turinių bei numatantys tikrai jų tąsą. Jei dabarties lauke negali formotis kitokie nei pirmo tipo protencijos laukimai, vadinasi, kitokie nei dabarties momentu patiriami turiniai yra neprieinami, ir tokiu atveju tai, kas dar turi ateiti („ateitis“), gali būti numatoma tikrai kaip dabartinės patirties tąsa. Laiko patirtis, fiksuota išraiškoje „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“, nurodo būtent į „ateities“ kaip dabartinės patirties tąsos numatymą. Šiame kontekste žodis „ateitis“ yra imamas į kabutes; juk ateities numatymas presupponuoja numatymą to, kas nėra dabar. Taigi tiksliau būtų sakyti, kad ne ateitis yra numatoma kaip dabartinės patirties tąsa, bet dabartis yra patiriama kaip nesibaigianti, o kartu ir pats laikas, laiko tėkmė kaip sustojusi.

Ne tikrai laiko patirtis, fiksuota ištaroje „laikas yra sustojęs; niekas nesikeičia“, implikuoja dabarties kaip nesibaigiančios patirtį; dabarties kaip nesibaigiančios patirtį taip pat nurodo ir patirtis, fiksuota ištaroje „aš negaliu matyti ateities“. Nepaisant to, ji turi dar vieną reikšmę, o kartu ir konstitucijos niuansą. Buvo pažymėta, kad dėl retencinės ir protencinės sąmonių subjekto saviduočio dabartyje peržengia dabarties lauko ribas. Subjektas dabartyje sau yra duotas kaip buvęs ir kaip būsimas. Nors šis suvokimas visų pirma yra implicitinis, t. y. nereflektuotai lydintis bet kokią patyrimą, jis visada gali tapti subjekto refleksijos objektu. Asociatyvus turinių pažadinimas pagrindžia subjekto kaip jau buvusio ir dar būsimo tematizuotos saviduočio galimybę, kuri be turinių eksplikaci-

¹² Ratcliffe'as pažymi, kad nors Husserlis (2015: 45), kalbėdamas apie afekto poveikį ego, tiesiogiai nekalba apie tai, kad objektai gali patraukti ego dėmesį, nes jie yra reikšmingi praktiškai, visgi tai neprieštarauja Husserlio teorijai ir netgi yra joje numatyta.

jos nebūtų pasiekama. Nenumatydamas kitokių turinių nei dabartiniai subjektas negali tematizuotai numatyti ir savęs ateityje. Ne implicitinis savęs kaip praėjusio ir dar būsimu suvokimas yra pakitęs, bet pati galimybė paversti tą, kas yra implicitiška, eksplicitišku. Taigi patirtis, fiksuota ištaroje „aš negaliu matyti ateities“, nurodo nesugebėjimą matyti savęs kaip būsimu, nulemtą minėtų pakitimų impresinėje sferoje. Negalėdamas matyti savęs kaip būsimu, subjektas negali matyti ir savo ateities.

Prisiminus Fuchso darytą skirtį tarp implicitinio ir eksplicitinio laiko patyrimo reikia pabrėžti, koks svarbus afektinis lygmuo yra implicitiniam laiko patyrimui bei jo dominavimui. Jis lemia temos plačiąją prasme turėjimą, be kurios išitraukimas į veiklą nebūtų įmanomas. Eksplicitinis laiko patyrimas, t. y. eksplikuotas skirties tarp dabar ir to, kas jau nebe dabar ar dar ne dabar, patyrimas, nėra dominuojantis. Visgi mažėjant afektų poveikiui impresinėje sferoje laiko patyrimas tampa eksplikuotas. Be abejo, norint visapusiškai paaiškinti, kokioms sąlygoms esant subjekto dabartis praranda dinaminį santykį su praeitimi ir ateitimi, reikėtų taip pat iškelti klausimą, kokią reikšmę subjekto dabarties, praeities ir ateities konstitucijai turi intersubjektyvi laiko patirtis. Visgi, atidedant šią problemą tolesniems tyrimams, svarbu pabrėžti, kad straipsnyje melancholija diagnozuotų subjektų laiko patirčių analizė, atlikta remiantis Husserlio pateiktu pasyvių sintezių struktūriniu aprašymu, leidžia užfiksuoti nuokrypio nuo normalios laiko patirties galimybę jau pačiame žemiausiame patirties konstitucijos lygmenyje.

Išvados

Retencijos–pirminės impresijos–protencijos struktūros sąsajos su afektinio lygmeniu analizė atskleidžia, kokį vaidmenį afektyvumas atlieka konstituojuojant normalią laiko patirtį. Nors afektų poveikio sumažėjimas impresinėje sferoje neturi įtakos struktūriniais pakitimams laikinėse sintezėse, visgi silpnėjant impresijos ir afektinio lygmens sąsajai laiko patirtis radikaliai pakinta. Pirmiausia, temos praradimas impresinėje sferoje lemia laiko patirties eksplikaciją, dominuojančią melancholijoje; antra, dabarties lauke dingstant praėjusių ir dar būsimų turinių pažadinimui, dinaminis santykis tarp dabarties, praeities ir ateities yra prarandamas, o pati dabartis yra patiriama kaip nesibaigianti. Neįmanomumas priėti prie praėjusių turinių ir numatyti dar būsimus taip pat paveikia paties subjekto kaip buvusio ir dar būsimu reflektuotą saviduočių. Negalėdamas matyti savęs kaip būsimu, subjektas negali numatyti ir savo ateities. Visa tai leidžia tvirtinti, kad afektų poveikio sumažėjimas lemia radikalų laiko patirties pakitimą melancholijoje.

Literatūra

- Binswanger, L., 1984-5. Dream and Existence. *Review of Existential Psychology & Psychiatry* 19: 81–105.
- Binswanger, L., 1994. Melancholie und Manie. In: *Ausgewählte Werke. Band 4*. Heidelberg: Roland Asanger Verlag.
- De Warren, N., 2009. *Husserl and the Promise of Time: Subjectivity in Transcendental Phenomenology*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1007/s10743-012-9105-6>.
- Fuchs, T., 2001. Melancholia as a Desynchronization: Towards a Psychopathology of Interpersonal Time. *Psychopathology* 34: 179–186, <https://doi.org/10.1159/000049304>.

- Fuchs, T., 2013. Temporality and Psychopathology. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 12: 75–104.
- Husserl, E., 1991. *On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time (1893–1917)*. Trans. Brough, J. B. Dordrecht: Kluwer.
- Husserl, E., 2001. *Analyses Concerning Passive and Active Synthesis: Lectures on Transcendental Logic*. Trans. Steinbock, A. J. Dordrecht: Kluwer.
- Lohmar, D., 2002. What does Protention ‘Protend’? Remarks on Husserl’s Analysis of Protention in the Bernau Manuscripts on Time-Consciousness. *Philosophy Today*, 46, 5 (SPEP Supplement): 154–167, <https://doi.org/10.5840/philtoday200246supplement18>.
- Ratcliffe, M., 2015. *Experiences of Depression. A Study in Phenomenology*. Oxford: Oxford university press.
- Ratcliffe, M., 2012. Varieties of Temporal Experience in Depression. *Journal of Medicine and Philosophy* 37: 114–138.
- Stanghellini, G., Ballerini, M., Presenza, S., Mancini, M., Northoff, G., Cutting, J., 2017. Abnormal Time Experiences in Major Depression: an Empirical Qualitative Study. *Psychopathology* 50: 125–140, <https://doi.org/10.1159/000452892>.
- Straus, E. W., 1947. Disorders of Personal Time in Depressive States. *Southern Medical Journal* 40: 254–259, <https://doi.org/10.1097/00007611-194703000-00011>.
- Wehrle, M., 2018. ‘There Is a Crack in Everything’. Fragile Normality: Husserl’s Account of Normality Re-Visited. *Phainomenon* 28: 49–75.
- Wyllie, M., 2005. Lived Time and Psychopathology. *Philosophy, Psychiatry, and Psychology* 12: 173–185, <https://doi.org/10.1353/ppp.2006.0017>.